

Szegedi Péter

A futballmező

Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti-szociológiai modellezésére

A Magyarországon a 19–20. század fordulóján meghonosodó labdarúgást az addig ismert sportágaktól az a lényegi különbség választotta el, hogy csapatjáték lévén kiváló lehetőséget nyújtott az azonosulásra, vagyis a futballmérkőzések hétről hétre alkalmat teremtettek a *kollektív identitás átélésére*. Az egyéni sportokkal ellentétben egy futballmérkőzésen „*jelentős embertömegek egy zárt tér interaktív helyzetében egy szimbolikus harc közvetett résztvevőivé válnak*”, s a „*szurkoló nem (elsősorban) az egyéni versenyzőnek drukkol annak egyéni kvalitásai (illetve a sportoló és a szurkoló közötti esetleges viszony) alapján, hanem egy csapat által reprezentált közösséggel azonosul*”.¹ Ha a labdarúgás társadalmiasulását kutatjuk, elsőként arra a kérdésre kell választ kapnunk, hogy a futball miképp válhatott különböző társadalmi csoportok szimbolikus küzdelmeinek terepévé. Messze túlnőne e tanulmány keretein, ha a testhasználat, vagy a sportág-preferencia csoportspecifikus vonásait elemezném. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a sport társadalomtudományi vizsgálatának egyik fontos szempontja, hogy a különféle társadalmi pozíciójú emberek különböző sportágakat preferálnak, illetve hogy a szurkolók és sportolók klubpreferenciáinak is vannak csoportrajtos tényezői.

Társadalmi pozíció és sportág-preferencia

A 19. század előtti, premodern sportok még főként a katonai kiképzés eszközei voltak, vagyis a testedzés nem egy saját szabályok alapján szerveződött, önálló társadalmi szférát jelentett, hanem része volt a nevelésnek, és főként a katonáskodásnak. Modern sportról akkor beszélhetünk, amikor a testedzés hadászati háttere elhalványul, azaz a sporttevékenységet immár *elsősorban* önmagáért űzik.

Hadas Miklós szerint a modern testedző sportok megjelenése egy „*hosszú távú civilizációs folyamat következménye (illetve indikátora), melynek során az archaikus libido dominandi harci késztettségén alapuló férfibeállítódásokat fokozatosan kiszorítják a versengő férfikésztettség megváltoztatása férfibeállítódások*”.² A sport, mint a versengés civilizált formája, elterjedésének kedvező terepet biztosítottak a 19. század középső-utolsó harmadában zajló társadalmi változások. A testedzés – elsősorban a kiegyezés után –

¹ HADAS-KARÁDY, 1995. 90.

² HADAS, 2002. 15.

minden korábbinál szélesebb csoportokat érintett. Ez a modernizáció felgyorsulásának, a nyugat-európai minták átvételének éppúgy köszönhető, mint a polgárosodásnak, a szabadidő megjelenésének, illetve a kiegyezéssel meghonosodó, szabadabb, az egyesületek alapításának kedvező terepet jelentő társadalmi-politikai klímának.

1866-ban alakult meg a Nemzeti Torna Egylet, majd hamarosan további sportágak művelését kultiváló egyesületek jöttek létre. A századfordulóig a legnépszerűbb sportág a torna, az atlétika, a kerékpár a korcsolya, az evezés és a vívás volt.³ A 19. század végén egy olyan sportterbe robbant be a futball, ahol éppen a kerékpár volt a legkedveltebb sportág, ám a hosszútávú tendenciákat figyelembe véve a sportmező két domináns szereplőjének a tornát és az atlétikát tarthatjuk.⁴ A két sportág, társadalmi beágyazottságát tekintve gyökeresen különbözött egymástól. Hadas Miklós szerint az önfegyelemre szoktató torna, melynek lényege nem mások legyőzése, hanem a sportoló testének építése, „*az aszketikus életmódja révén fölfelé törekvő polgárság étoszának hordozója*” volt.⁵ A tornával állt szemben a szabadban úzótt, versengésen alapuló, „*a férfias nemesi versengés diszpozícióit modernizáló*” atlétika.⁶ A futball látványosan különbözik mindkettőtől, hiszen több játékos-elemet tartalmaz, és – szemben a tornával vagy az atlétikával – sokrétű sporttevékenységet tesz lehetővé. A futballban kisebb a testi erő szerepe, mint például a tornában, mégis lehet keményen, robotolva játszani. Különbözik az atlétikától is, hisz a futballisták ugyan sokat futnak, de egy technikás, ám lassú labdarúgó éppúgy érvényesülhet, mint atlétikusabb társa. A futball annak is köszönhette gyorsan felívelő, példátlan népszerűségét, hogy ez volt az első olyan külföldről importált sport, ahol a versenyzőnek mindenekelőtt nem saját testét kellett leküzdenie, vagyis: a futball volt az első sportjáték Magyarországon.

A labdarúgás olyan társadalmi rétegeket érintett meg, amelyek korábban semmiféle sportot nem űztek. Vagyis a századfordulón rohamos gyorsasággal elterjedő labdarúgás legfontosabb jellemzője nem csupán a többi sportágat háttérbe szorító népszerűsége, hanem a kisebb egzisztenciákat – kispolgárokat, munkásokat – is elérő, széles társadalmi expanziója volt.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy csoportspecifikus háttérük szerint az egyes sportágak egymáshoz viszonyítva, vagyis egy időben folyamatosan változó viszonyrendszerben, *relacionális* struktúrában jelentek meg. Amikor polgári tornáról, arisztokratikus atlétikáról vagy épp a munkások által is játszott futballról beszélünk, akkor e jelzőkkel azt szemléltetjük, hogy van egyfajta megfelelés, *strukturális homológia* a társadalmi térben elfoglalt pozíció és bizonyos típusú – a szimbolikus térben különböző, változó pozíciókat felvevő – szabadidős tevékenységek preferá-

³ 1884 és 1896 között (a páros években) a *Herkules* című sportújság 622 cikke foglalkozott tornászattal, 495 atlétikával, 447 kerékpározással, 293 korcsolyázással, 284 evezéssel, 164 pedig vívással. HADAS, 2003. 256.

⁴ A kerékpározás a századfordulóra ért népszerűsége csúcsára, az 1899-ben bevezetett kerékpáradó hatására azonban sorra szűntek meg egyesületek. Ezzel szemben a torna és atlétikai egyesületek, szakosztályok, de legfőképp a két sportág szakszövetsége évtizedekig megőrizték befolyásukat.

⁵ HADAS-KARÁDY, 1995. 94.

⁶ HADAS-KARÁDY, 1995. 95. A két sportágról részletesen lásd HADAS, 2003. vonatkozó fejezeteit a tornáról és atlétikáról, különösen „*Az atlétika és a tornászat közös jegyei*” (235–239.), illetve az „*Atlétika kontra tornászat*” (239–247.) részeket.

lása között. E sportágak azzal képeznek relacionális struktúrát, hogy nem pusztán önmagukban, hanem egymáshoz képest lesznek „polgáriak” vagy „arisztokratikusak”, „elit” vagy „plebejus” sportok. Hadas Miklós szavaival: „A kerékpározás például – amennyiben az atlétika kontextusában jelenik meg – a racionális, fegyelmezett jövőrányult polgári beállítódás intézményesülését elősegítő sportként jelenik meg, amelyben hangsúlyozottan érvényesülnek az együttműködésre kész közösségi szellem vonatkozásai. A közösségi szellem ugyanakkor némileg háttérbe szorul, amikor a kerékpárosok tevékenysége egy másik relációban, mondjuk, a tornászokhoz viszonyítva értelmeződik. E másik összefüggésben jó eséllyel a kerékpározás versengő jellege kerül előtérbe.”⁷ Mindazonáltal az egyes sportágak preferálói társadalmi helyzetük szerint korántsem alkottak homogén egységet, ráadásul a társadalmi és a szimbolikus tér közötti homológ viszony is változik időben (azaz előfordul, hogy egy „plebejus” sportból „elit” sport lesz, vagy a „plebejus” sportnak lesz egy „elit” változata).

Az egykori sportolók, vezetők, az egyesületi tagok, illetve a sportesemények nézőinek társadalmi helyzetéről minimális ismereteink vannak. Így amikor „arisztokratikus atlétikáról”, „polgári tornáról” beszélünk, az nem azt jelenti, hogy pontosan ismerjük a sportolók társadalmi helyzet szerinti összetételét. Történeti forrásaink csak közvetve tájékoztatnak a sportágak társadalmi háttéréről. Tudjuk például, hogy a szociáldemokrata Munkás Testező Egyesület (MTE) országos hálózatában a birkózás volt a legnépszerűbb sport, tudjuk, hogy a budapesti munkáskerületekben voltak a legnagyobb futballgrundok, tudjuk, mi volt az eredeti foglalkozása a legjobb magyar labdarúgóknak, és tudjuk, hogy a sok sportágban tetten érhető magas zsidó részvétel az atlétikára egyáltalán nem volt jellemző. A sportegyesületek vezetőinek társadalmi pozícióiról pontosabb források állnak rendelkezésünkre, s ezek alapján – ha az egyes sportágakról nem is – de az egyesületek társadalmi beágyazottságáról már releváns állításokat fogalmazhatunk meg.

A sportág-preferencia csoportosajátos mivoltának következménye, hogy a sportágak mintegy „megjelölik” híveiket, vagyis megkülönböztető jelként funkcionálnak. Pontosabban: a sportágak és híveik viszonya kölcsönös, hiszen először a különböző társadalmi pozíciójú sportolók, nézők jelölik meg – habitusaik, kollektív diszpozícióik alapján, mintegy „öntudattalanul” választva – az adott sportágat. Az egyes differenciált társadalmi pozíciókhoz (melyet alapvetően a birtokolt kulturális és gazdasági tőke határoz meg) kötődő diszpozíciók, illetve habitusok és az azok által generált állásfoglalások a sportot a szimbolikus tér részévé teszik, mely tér alapja a különbség, megkülönböztetés vagyis *distinkció*. Más szóval: az állásfoglalások (sportág-preferencia) a társadalmi pozíciók terét tükrözik a diszpozíciók és habitusok közvetítésével. Tehát a sportok épp olyan – többnyire nem tudatosan használt – megkülönböztető jelek, mint a testtartás, a ruhaviselet vagy a test megváltoztatható részeivel (például bajusz, szakáll, haj) kapcsolatos eljárások. A sportágak éppúgy részei a szimbolikus térnek, mint az italok vagy az ételek. Bourdieu szavaival: „amit a munkás eszik, és főleg ahogyan elfogyasztja, az általa űzött sport és a sportolás módja, politikai véleménye és ahogyan azt kifejezi, mind szisztematikusan eltér az ipari (nagy)vállalkozó fogyasztói szokásaitól vagy gyakorlatától”.⁸

⁷ HADAS, 2003. 281.

⁸ BOURDIEU, 2002b. 19.

„A statisztikailag kimutatható (felmérhető) sporttevékenység leírható úgy, mint kereslet és kínálat, vagy pontosabban, adott pillanatban kínált termékek és a fogyasztásra való hajlamok, a diszpozíciók közötti kapcsolat eredménye” – állítja Bourdieu.⁹ Vagyis az egyes sportágakban a testhez való viszony, tehát az „esztétikum” és az „erő” foka az, ami meghatározza azok jellegét, e „fok” szintjétől függ, hogy a sportágot – kollektív diszpozícióik révén – milyen társadalmi csoportok kultiválják. Egy „esztétikum-skálán” magas értéket kap az a sportág, melyben a „szépség” és a „kecsesség” dominál (töbnyire egyéni sportok, melyekben a versenyzők teste nem érintkezik egymással), ezek élesen szemben állnak az „izzadt” sportágakkal, ahol kemény test-test elleni küzdelem érvényesül. A keresleti oldalon pedig az egyes csoportok kollektív diszpozícióit azonosíthatjuk. Ahogy manapság az ökölvívást az alacsony iskolai végzettségűek és a szegényebbek kedvelik (vagyis akik kulturális és gazdasági tőkéből keveset birtokolnak), úgy az „életstílusok terének” ellentétes oldalán találjuk például a síelést vagy a tornát, s mindazon sportágakat, ahol az erő legfeljebb eufemisztikusan jelentkezik, s mely sportokat főként a társadalmi tér magasabb pozícióin elhelyezkedők kedvelik.¹⁰

A sportegyesület mint elemzési egység

Ha a sport történetét mint szociológiai problémát közelítjük meg, kutatásunkat több irányban is folytathatjuk, hiszen a sportélet több, egymással sokszor alig-alig összefüggő területet fed le. A társadalmi pozíció és a sportág-preferencia közötti összefüggéseken túl vizsgálhatjuk az iskolai testnevelést pedagógiatörténeti szempontból, esetleg az iskolai osztályzatokból vagy a testnevelés alól felmentettek társadalmi összetételéből következtethetünk a testhasználat csoportspecifikus sajátosságaira. Koncentrálnánk a szervezett keretek között űzött sportra a sportolók vagy sportvezetők mobilitását vizsgálva, esetleg nem is a sporttevékenységre, hanem a sportszervezetekre – egyesületekre, szövetségekre – összpontosítva. Vizsgálhatjuk a sport és más társadalmi alrendszerek kapcsolatát, például hogy milyen, történelmileg változó kapcsolat van sport és politika között. A kutatás lehetséges irányait aszerint is csoportosíthatjuk, hogy vizsgálódásunk a sportélet mely szereplőire irányul. Így elemzési egységünket képezhetik a sportolók, az egyesületek, a nézők vagy a média.

A magyar labdarúgás történetével foglalkozó kutató azonban hamar szembe-sül azzal, hogy a rendelkezésére álló források szűk ösvényre terelik mozgásterét. A sportolókról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Mi a teendőnk például, ha arra akarunk választ kapni, hogy milyen társadalmi pozíciójú emberek futballoztak? Reménytelen feladat felmérnünk, kik rúgták a labdát a grundokon, vagyis le kell mondanunk arról, hogy a labdarúgást mint tömegsportot vizsgáljuk (bár

⁹ BOURDIEU, 2002a. 7.

¹⁰ A sportág-preferenciák csoportsajátos profiljának vizsgálatakor pontosan el kell különítenünk a nézőket, sportolókat és a sportvezetőket. Manapság egy profi bokszgálára drágább belépőket árulnak, mint bármilyen más sporteseményre, de az ökölvívók túlnyomó többsége változatlanul alsóbb osztályokból kerül ki. Vagyis a fogyasztók szempontjából (nem vizsgálva a tévénézőket) a profi boksz elit sport, a sportolók szempontjából viszont „plebejus sportág”.

tudjuk, hogy a nagyobb városok mely részein voltak grundok, ám ebből legfeljebb felületes következtetéseket vonhatunk le az ott játszó fiatalok származására vonatkozóan). De a forráshiány miatt akkor sincs lényegesen könnyebb helyzetünk, ha az egyesületekben sportolókról szeretnénk adatokat gyűjteni.¹¹

Am nem csupán a fellelhető források jellegéből, hanem a futballmező jellegzetességeiből is következik, hogy az egyesületek kiváló elemzési egységnek bizonyulnak, hiszen a labdarúgó erőterben a klubok és nem a labdarúgók versengtek egymással. Az egyesületek nagy hányada jól körülírható társadalmi csoportok reprezentánsa volt, azonosítható társadalmi jelentéstartalmakkal, a szimbolikus térben jól definiálható hellyel. Miképp bizonyos társadalmi pozíciójú emberek „megjelölnek” egy-egy sportágat, s ezzel a szimbolikus tér részévé teszik, úgy jelölik meg az egyesületeket annak vezetői, tagságuk, szurkolói. Vagyis sok esetben egy egyesület preferálása épp olyan *megkülönböztető jel*, mint egy étel vagy ital kedvelése. Még akkor is így van ez, ha az egyesületek *társadalmi beágyazottságának* meghatározásakor sem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen egy klub pozícióját a szimbolikus térben egyaránt meghatározza, hogy kik a sportolói, vezetői, tagsága vagy szurkolói. Ez az a négy csoport, akik valamilyen formában kötődnek egy egyesülethez, meghatározzák egy sportklub társadalmi beágyazottságát. A sportolókhöz hasonlóan a szurkolókról is csupán hozzávetőleges ismereteink vannak (bár néhány indikátorból – például a jegyárakból – következtethetünk a szurkolók vagyoni helyzetére), más azonban a helyzet a tagsággal és a vezetőkkel. A sportegyesületek eredetileg azért alakultak, hogy megszervezzék tagjaik sportolását, magyarul általában azért lett tagja valaki egy sportegyesületnek, hogy sportoljon, illetve a tagság előfeltétele volt a sportolás biztosításának. 1945 előtt a magyar sportegyesületi tagoknak öt csoportja különböztethető meg: alapító, rendes, tiszteletbeli, pártoló és ifjúsági – ám nagy részük nem végzett sporttevékenységet. A KSH 1941-es sportstatisztikai felmérése szerint több mint kétszer annyi sportegyesületi tag volt az országban, mint sportoló: az 1 500 sportegyesületnek 430 000 tagja, ám csak 116 000 felnőtt, illetve 47 000 ifjúsági igazolt sportolója volt.¹²

Az egyesületek e tekintélyes létszámú tagságáról sincsenek megbízható forrásaink, viszont sok klub „merítési bázisát” ismerjük. Vagyis egy egyetemi klubról fontos információkat árul el, ha megtudjuk, kik tanultak az egyetemen, vagy megvizsgáljuk volt-e valamilyen kapcsolata a sportegyesületnek a politikai szerepet is betöltő egyetemi diákszervezetekkel. Ha egy vasutas klub társadalmi beágyazottságáról szeretnénk írni, vagy el akarjuk helyezni a klubot a politikai erőterben, akkor ezt megtehetjük az egyesület bázisát jelentő vasúti javítóműhely bemutatásával. Jóval többet tudunk az egyesületek vezetőiről, sportvezetők sokaságának „civil életéről” vannak forrásaink, hiszen nagy részük nem „ismeretlen” sportoló volt, hanem egy város(rész) vagy egy kisebb közösség életében fontos szerepet játszó, közéleti tevékenységet is ellátó ismert személy.

¹¹ Az 1945 előtti labdarúgással foglalkozó kutató szinte kizárólag a korabeli sajtóanyagot használhatja forrásként. Levéltári források csak elvétve fordulnak elő, csupán néhány labdarúgó írta meg visszaemlékezéseit, a nagyobb egyesületek jubileumi évkönyvei jelentik a legjobb könyvészeti forrásanyagot. A sajtó ezzel szemben kiváló forrásnak bizonyul, köszönhetően többek között annak, hogy 1945 előtt több országos sportnapilap is megjelent.

¹² MIKE, 1943. 188., 190., 195. alapján. A mintegy 160 000 sportoló negyede volt labdarúgó.

Hozzá kell tennünk mindehhez, hogy az egyesületek *társadalmi beágyazottsága* és az általuk hordozott *jelentéstartalom* nem feltétlenül fedi egymást. Egy baloldaliként számon tartott klubnak nem biztos, hogy csupán baloldali elkötelezettségű tagjai voltak, és egy nem kizárólag zsidókból álló egyesület is hordozhatott olyan jelentéstartalmakat, hogy akár saját drukkerai, akár más klubok hívei „zsidó”-nak tekintették (kiváló példa erre az MTK).

A klubok társadalmi beágyazottságára tehát (néha deformáltan) ráépült a jelentéshordozó funkció, melynek révén a futballkedvelők azonosították az egyesületeket. Az egyesületek jelentéshordozó funkciónak egyik legkézenfekvőbb következménye volt, hogy amikor egy klub népszerűvé vált, jól szerepelt a bajnokságban vagy rangadókat játszott, e kiemelt mérkőzések mozgósították a klub által reprezentált társadalmi csoportok futballkedvelő tagjainak tekintélyes részét. Ennek azonban csak egyik vetülete, hogy mennyien mentek el a rangadókra. Ennél többről van szó: arról, hogy a futball részévé vált a mindennapoknak, a sportággal kapcsolatos eseményekkel gyakran nagy terjedelemben foglalkoztak közéleti lapok is. Vagyis egy klub olyannyira részévé tudott válni egy társadalmi csoport életének, hogy az egyesület preferálása a közösség (vagyis a klub társadalmi bázisa) identitásának részévé vált.

Konfliktusok

A futball népszerűvé válásának hátterében az egyesületek társadalmi hátterű rivalizálását azonosíthatjuk. Nem véletlen, hogy a sportág a kontinensen épp a Monarchiában vált gyorsan népszerűvé (Ausztriában és Magyarországon már az 1910-es években a briteket megközelítő színvonalon futballoztak), hiszen a három „nagy” nemzet viszonyát egyébként is konfliktusok terhelték. Ugyanezt elmondhatjuk Bécsről, Budapestről, Prágáról: a három város társadalmát jelentős felekezeti-etnikai törésvonalak tagolták. Az ilyen társadalmak ideális feltételeket teremtettek a sportág elterjedésének.

A futballklubok közötti összecsapások egyik síkja *szimbolikus* volt, ekkor a csatározások az újságok hasábjain folytak, ám a sajtóban megjelenő érvek, előítéletek hosszabb távon a drukkerok tartós vélekedésévé transzformálódtak. Amikor a versengés tétjeit vagy a konfrontációk mibenlétét vizsgáljuk, nem pusztán az lehet számunkra figyelemre méltó, hogy a konfliktust kiváltó okok valóságosan létezőek voltak-e, hiszen a manifeszt vádak mögött sokszor látens okok húzódtak meg. Amikor ugyanis a riválisok a legképtelenebb vádakkal illették egymást, akkor egy csapathoz, városhoz, közösséghez kötődő, a kollektív identitás részét képező, a múltban gyökerező, ellenséges érzület megnyilvánulásait láthatjuk. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezek a vádak, előítéletek, (sokszor hamis) képzetek az ellenfélről, nem feltétlenül a sportvezetők, a ténylegesen szembenálló klubok vélekedései voltak. A sajtóban megjelenő sportvezetői nyilatkozatok a csapatok közötti küzdelmek részét képezték, de az újságírók – többnyire maguk is drukkerok – gyakran torz optikán át látták és láttatták a sportélet eseményeit. Miként az egyes politikai szekértáboroknak voltak orgánumai, az újságok úgy preferáltak egy-egy klubot. A „vonzalom” gyakran természetes volt, egy szélsőjobboldali laptól sok jóindulatra nem számíthatott egy zsidó hátterű vagy egy szociáldemokrata klub, néha pedig személyes nexusokon múlt, hogy egy újság milyen klubot favorizált.

A konfliktusok második színtere a *szövetségi hatalomért* folytatott küzdelem volt, amikor a tét már korántsem csak szimbolikus, akik ugyanis kedvező pozíciókra tettek szert a labdarúgó szövetség testületeiben, döntéseikkel kedvező helyzetbe hozhatták klubjaikat. Amikor a klubok pozícióharcait kutatjuk, az egyik legfontosabb kérdésünk, hogy ki uralja a labdarúgó szövetséget? A szövetség tanácsa az évente megrendezett MLSZ-közgyűlés mellett a labdarúgás legfontosabb döntéshozó szerve volt. Aki ott többségre tett szert, az hozta a szabályokat, míg az egyes bizottságok például fegyelmi ügyekben elnézőek lehetek azokkal az egyesületekkel, akiknek képviselői e testületekben többségben voltak, az ellenlábás csapat játékosait viszont szigorúan büntethették. Amíg – a sportág első éveiben – nem voltak ellentétes klubérdekek, nem voltak szembenálló pozíciók sem, így addig nem volt jelentősége, hogy kik szereznek fontos tisztségeket a közgyűléseken. Az 1901-ben alakult Magyar Labdarúgók Szövetségében nem voltak szekértáborok, jelentős ellentétek, igaz, komoly labdarúgóélet sem folyt az országban. 1904-ben jelentkeztek a klubok képviselői között először feszültségek, pedig ekkor még rendkívül demokratikusan működött a szövetség, a tanácsba minden tagegyesület delegálhatott képviselőt. A klubok számának gyors növekedése miatt redukálni kellett a tanácstagok számát, így 1909-től 24 tagú választott tanács működött az MLSZ-ben. Ennek az lett a következménye, hogy bizonyos elvek vagy érdekek mentén klubkoalíciók szerveződtek, s így lehetővé vált, hogy néhány klub szövetsége (akik következetesen pártoknak nevezték magukat) hatalmi pozícióba kerüljön a szervezeten belül. Ez a gyakorlatban úgy történt, hogy több klub a szövetségi közgyűlés előtt eldöntötte, kik azok a jelöltek, akiket a tanácstag-választáson támogatnak. Ha egy koalíció több klubot állított maga mögé, mint ellenfele – 1911 és 1926 között rendszeresen legalább két pártra szakadtak az egyesületek –, akkor a következő közgyűlésig hatalmi helyzetbe került.

A klubközi konfliktusok harmadik szintjét a *szurkolói összecsapások* jelentették: a pályán, a lelátón vagy a pályákon kívüli futballerőszak mutatja legtisztább formában, hogy mely csapatok között voltak éles konfliktusok. Még akkor is így van ez, ha ezek az erőszakos cselekmények nem minden esetben jelzik a klubok közötti konfliktusokat: előfordulhattak „szikrázó” mérkőzések, de lehetett két csapat drukkerei között tartósan rossz viszony úgy is, hogy közben a klubok között nem voltak éles ellentétek. Viszont a fizikai összetűzések jelzik azt, ha két klub társadalmi bázisa különbözik, mivel a szimbolikus térben egymáshoz közel álló klubok drukkerei vagy játékosai között nem voltak erőszakos összecsapások.

A labdarúgók erőszakos játékáról szóló tudósítások azért fontos források, mert egyrészt mutatják a küzdelem hevességét (ami mindig jellemző volt, ha „ellentétes társadalmi háttérű” csapatok játszottak egymás ellen), másrészt a játékosok durvasága gyakran előkészítette a terepet a drukkerek rendbontásainak. Főként az 1920-as évek elején többször megesett, hogy drukkerek törtek be a pályára és az ellenfél játékosaira támadtak. Az esetek nagy részében rekonstruálhatók az okok is: amellet, hogy a másik egyesület a szimbolikus tér ellentétes pólusán helyezkedett el, a drukkerek gyakran úgy érezték, ha az ellenfél túl keményen játszik, a megtorlatlanul hagyott sérelmekért nekik kell elégtételt venniük. De a bírók is sokszor váltak a drukkerek célpontjává: megtámadták a játékvezetőt, mert nem volt elég keménykező vagy pártosan bírászkodott.

A futballmező kialakulása

A következőkben kísérletet teszek arra, hogy a klubok pozícióharcait egy szociológiai paradigma, a bourdieui mezőelmélet logikájával, fogalmaival mutassam be. Nem célom, hogy mindenben híven kövessem Bourdieu „észjárását”, hogy elméletének és fogalmi hálójának minden fontosabb elemét felhasználjam, vagy hogy az életmű egészét áttekintsem (a futballmező leírásában a vallási és mindenekelőtt a kulturális mező működésének modelljét használtam fel).¹³

Bourdieu szerint akkor beszélünk mezőről, ha egy szakértői testület (például a vallási mezőben a papság) kezébe veszi a szférára jellemző szimbolikus javak monopolisztikus kezelését. Más szóval a mező olyan társadalmi szféra, amely különvált más társadalmi szféráktól, saját szabályai vannak, és többé-kevésbé autonóm résztvevői (ami természetesen nem jelenti azt, hogy egy mező teljesen független lenne más mezőktől). Egy mező, vagyis egy speciális *erőtér* fontos mozzanata a küzdelem, vagyis a mező szereplőinek egy része azért küzd, hogy a mező feletti hatalmát megtartsa, másik része – akik kétségbe vonják az uralkodó pozíciókban lévők legitimitását – pedig azért, hogy e hatalmat megszerezze.

E modellben, ahogy már korábban is utaltam rá, nem a sporttevékenységet, hanem a sportegyesületeket tekintem fő elemzési egységnek. Ha a sporttevékenységet elemezzük, akkor a szabályok tartós rögzülését vagy bizonyos uralkodó játéktípus kialakulását tarthatnánk a mező megszerveződése szempontjából döntő mozzanatnak. Például akkor beszélhetnénk futballmezőről, amikor a sportág elvált a rögbitől, stílusa folyamatosan finomodott, és az egységesedő szabályok szerint úzött játékból kiszorították azokat, akik amellel érveltek, hogy a labdát kézzel is meg lehessen érinteni. Kétségtelen, hogy ezek a folyamatok szerves részét képezik a futballmező történetének, ám ebben modellben mégsem ezen van a hangsúly. A futballmező kialakulása ugyanis az egyesületek megalakulásával függ össze, az általuk létrehozott sportági szakszövetségek pedig ekvivalensek a *szakértői testületekkel*. Ennek megfelelően a sportesemények nézői és a játékot szabadidejükben, de nem a kodifikált szabályok értelmében űzők jelentik a *laikusokat*. Vagyis akkor beszélünk egy specifikus sportági mezőről, amikor a sporttér szabályozottá válik abban az értelemben, hogy egyrészt az egyesületek, illetve szövetségek szabják meg, mi számít az adott sportág szabályainak megfelelő sporttevékenységnek, másrészt azzal, hogy hivatalos sportversenyen csak igazolt egyesületi tagok indulhatnak, *a sportág szövetségének tagegyesületei* döntenek el, kiket fogadnak el sportolóknak. Ekkor a sportág már nem pusztán játék (mint a méta vagy a füleslabda), nem is olyan „halálosan komoly dolog” (mint a párbaj), nem egyfajta szerencsejáték (mint a lóverseny), de nem is a katonai kiképzés része.

Értelmezésem szerint a labdarúgás akkor vált mezővé, amikor a szövetségben harc indult a vezetésért, az irányító pozíciók megszerzéséért. Bourdieu szerint a mező olyan *erőtér*, ahol bizonyos tudás monopolizálásáért folyik harc a szakértői testület tagjai között, így áll szemben egymással a pap és a próféta (vallási mező), a „tisztá” és a „kommersz” művészet (irodalmi mező). A futballmezőben a labdarúgó szövetség irányítása, s ezzel párhuzamosan bizonyos elvek uralkodóvá tétele volt

¹³ BOURDIEU, 1978., 2002d.

a cél. A szövetség és az egyesületi koalíciók viszonyát úgy kell elképzelni, mint az egyházon belüli szekértáborokat vagy a politikai mezőben a pártokat. Deklaráltan a politikai pártok sem *önmagáért* a hatalomért küzdenek, hanem, hogy egy társadalomszervező elvet uralkodóvá tegyenek: ahogy egy konzervatív párt a kisközösségek erejét, egy szociáldemokrata párt a szolidaritást tartja a társadalom (politika) legfontosabb elvének, úgy tartja egyedül üdvöztőnek egy sportegyesületi koalíció a „tisztá amatőrséget” vagy a „céltudatos profizmust”.

Egy sportági mező kialakulásának első mozzanata, hogy a külvilág az adott tevékenységet önálló sportágként ismerje el. Ezen a fázison szinte minden sportágnak át kellett esnie: erről szólt a torna (MOTESZ) és az atlétikai (MASZ) szövetség küzdelme,¹⁴ így vált külön a kézilabda a labdarúgástól, az ökölvívás szervezeti keretét pedig sokáig a birkózó szövetség adta. Ezt követően a szövetségek egyre nagyobb önállóságra tettek szert, így például a labdarúgó szövetség eldönthette, hogy milyen egyesületeket fogad be, vagy – ha például bundázott – zár ki tagjai közül (s ezzel megfosztja őket annak lehetőségétől, hogy a bajnokságban induljanak), de a szövetség dönti el azt is, hogy kiket ismer el játékosának (azaz kinek fogadja el igazolását).¹⁵ Így ha egy játékos kirívóan durván játszott, például megverte a bírót, akkor a szövetség fegyelmi bizottsága akár örökre el is tilthatta, a sportoló egyesületének tiltakozása ellenére (mivel az egyesület a szövetség tagja, s ezzel elfogadta a mező szabályait, s ugyan tüntetőleg kivonulhatott a szövetségből, de ezzel a laikusok táborába került volna). Nem véletlen tehát, hogy a nemzeti szövetségek megalakulásuk utáni igyekeztek elérni, hogy az országban működő egyesületek legitimnek ismerjék el a szervezetet, tehát a szövetségek első dolga volt lezárni a mező határait.

A futballmező struktúrája

A labdarúgó szövetségben akkor kezdődtek kiélezett pozícióharcok, amikor jelentősebb csoportok akarták az uralkodó szabályokat megváltoztatni (itt nem játékszabályokra gondolok, hanem például arra, hogy a játékos nem kaphat fizetést az általa végzett sporttevékenységért). Ez összefügg a mező strukturálódásával, melynek alapja a klubok *differenciálódása*, illetve *polarizációja* – az első alatt *különbséget*, a második alatt pedig *ellentétet* értek. A futballmező eleve differenciált: egy városban (kerületben, városrészben) akkor lesz több sportklub, ha léteznek olyan csoportok, melyek valamilyen okból nem elégedettek a már meglévő sportklubbal, vagy bármilyen okból újat akarnak létrehozni. Ennek több oka is lehet: egy új sportág megjelenése, amit csak az egyesületi tagok egy része szeretne űzni, személyes ellentétek, társadalmi korlátok (például a meglévő egyesületbe nem engednek be munkásokat, zsidókat stb.). De egyesületalapítási ok lehet egy új gyár alapítása, vagy egy új gyárigazgató kinevezése, aki keresztény-szociális érzületől vezérelve gyári klubot hoz létre, hogy ezáltal igyekezzen lerombolni a tisztviselők és munkások közötti „osztálykorlátokat”. A differenciálódásból azonban nem következik automatikusan a polarizáció, azaz egyesületek közötti konfrontáció.

¹⁴ A szövetségek differenciálódásáról lásd HADAS, 2003. 275–280.

¹⁵ Ahogy a vallási mezőben az egyház is elzárja az avatatlank elöl az üdvjavak termelési, elosztási eszközeit, és kizárja a piacról az olyan üdvözülési vállalkozókat, mint a szekta.

A klubok létrejötte, a futball differenciálódása önmagában nemhogy harcokat nem eredményez, de a környezet sportág iránti érdeklődését sem kelti fel: például nemcsak az elképzelhetetlen, hogy egy újpesti és egy ferencvárosi tekeklubnak széles bázisa legyen, de az is, hogy a két egyesület között antagonisztikus ellentétek feszüljenek. A labdarúgás helyzete azért különleges, mert az eltérő társadalmi jelentéstartalmakat hordozó klubok közötti ellentétek *társadalmi ellentétekként* jelennek meg. Mivel a versengő csoportoknak gyakran nem futballspecifikus jellemzőik vannak (például munkáscsapat *versus* elitcsapat), a futballmezőnek *csékély a relatív autonómiája*, így a résztvevők köre és küzdelmeik kimenetele erősen függ más mezőktől. Amikor az egyesületek társadalmi beágyazottságát vizsgáljuk, arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy klub milyen felekezeti, szakmaspecifikus, regionális, politikai vagy etnikai csoportokhoz kötődik. *Azáltal, hogy egy-egy klub bázisát általában jól körülírható társadalmi csoportok jelentik, a futballmezőben többnyire más társadalmi erők ellentétes csoportjai vívják szimbolikus küzdelmeiket.* A futball vonzerejét épp az jelenti (vagyis azért válhatott mezővé, szemben például a tekével), mert e küzdelmekre, ilyen látványos és komplex formában alig van lehetőség más sportági mezőben. A harcok természetesen szimbolikusak: egy mérkőzésen egy munkáscsapat legyőzhet egy elitcsapatot, vagyis a futballpályán elért siker szimbolikusan kompenzálja a társadalmi rétegződésben elfoglalt hátrányosabb pozíciót.

Kérdés természetesen, hogy mit jelent az uralmi vagy az alávetett pozíció a futballmezőben. Egzakt módon ezt igen nehéz mérni, az egyik indikátor kétségkívül az, hogy a klubok hogyan végeznek a bajnokságban: az első helyezett nyilván jobb pozícióban van, mint az utolsó. Ez nem pusztán annyit jelent, hogy az aranyérmes csapatot jobb labdarúgók alkotják, hanem többnyire azt is, hogy a bajnoknál a vezetők több szimbolikus és anyagi investícióval támogatták klubjukat. A bajnoki sorrend azonban csak egyik vetülete a pozíciók hierarchiájának. Fontos kérdés, hogy miképp alakultak a mező hatalmi viszonyai, hiszen voltak klubok (klubkoalíciók), melyek rá tudták kényszeríteni akaratukat a többi egyesületre, többé-kevésbé függetlenül attól, hogyan szerepeltek a bajnokságban. Vagyis az uralkodó pozíció egyrészt a bajnokságban elért jó helyezést jelenti, másrészt, hogy egy klub mennyiben tudja befolyásolni a sportágban zajló folyamatokat. Az uralkodó és alávetett pozíciók meghatározásának nehézsége a mező többdimenziós beágyazottságából is következik: a futballmező struktúráját 1945 előtt több nagy *polarizációs dimenzió* alakította, a legfontosabbak a felekezeti-etnikai, a politikai, a regionális és a gazdasági-ideológiai (profi-amatőr) voltak. Mindez azt is jelenti, hogy az erőter többszörösen struktúrált, hiszen a szembenállás több, különböző súlyú dimenzióban nyilvánul meg: ahány polarizációs struktúra létezik a mező egy adott állapotában, annyi dimenziója van az erőternek. A mező összetettsége azzal a következménnyel is jár, hogy egy klub az egyik dimenzióban uralkodó, egy másik dimenzióban alávetett is lehetett.¹⁶

¹⁶ Például az első világháború előtt a fővárosi klubok domináns hatalmi pozícióban voltak, a vidéki kluboknak csak minimális befolyásuk volt a labdarúgást érintő döntések meghozatalában. De elmondhatjuk azt is, hogy egy tőkeerős, befolyásos klub (mint a Ferencváros) fölényben volt egy szociáldemokrata munkásklubbal szemben (mint a Vasas). Ez azt jelenti, hogy a sokszereplős futballmezőben a résztvevők pozíciói csupán egymáshoz viszonyított relációikban érthetők meg, hiszen a példában szereplő Vasas az egyik polarizációs dimenzióban hatalmi (fővárosi), egy másikban viszont alávetett (baloldali) pozícióban volt.

A futballmező polarizációs dimenziói

A futballmező tehát egy olyan erőter, ahol a különféle dimenziók mentén egymással szembenálló felek igyekeznek – a küzdelem *tétjeinek* folyamatos újradefiniálása mellett – minél kedvezőbb pozíciókra szert tenni.

A *felekezeti-etnikai polarizáció* a társadalom „legarchaikusabb” strukturáltságának transzformációja a futballmezőben, ott alakul ki és válik dominánssá, ahol jelentős felekezeti és/vagy etnikai különbségeken alapuló ellentétek tagolják a társadalmat. Mivel ezek a szembenállások a régmúltban gyökereznek, és eleve képesek élesen megosztani egy társadalmat, ezért ez a polarizáció többnyire súlyos konfliktusokkal jár együtt.

Néhány lokális, kisebb súlyú villongást leszámítva a magyar futball történetében a spanyol (katalán Barcelona–spanyol Real Madrid) és glasgowi (ír-katolikus Celtic–skót-protestáns Rangers) példához hasonló etnikai vagy felekezeti polarizációval nem találkozunk. Ám keresztény–zsidó vagy magyar–zsidó relációban súlyos konfliktusok jellemezték ezt az oppozíciót. Ez a polarizáció azonban Magyarországon szinte mindig politikafüggő volt, vagyis a szembenállás az esetek többségében szélsőjobboldali–zsidó *politikai* dichotómiát takart.

A *politikai polarizáció* egyébként is csak ritkán jelent meg letisztult állapotában, hiszen a politikai oppozíció gyakran penetrált más polarizációkba: hol a becsületes vidék–bűnös főváros, hol a tisztességes amatőrizmussal–tiszteletlen profizmus képeiben jelent meg, hol munkás és elitklubok szembenállásában, de sokszor pusztán antiszemizmusként. Kikristályosodott formában Magyarországon gyakorlatilag soha nem fordult elő, hogy nyíltan baloldali egyesületek álltak volna szemben jobboldali klubokkal. A politikai polarizáció gyengesége leginkább arra vezethető vissza, hogy a szociáldemokrata mozgalom nem fektetett nagy hangsúlyt a baloldali sportmozgalom megszervezésére. Az, hogy politikai polarizáció mégis kialakult, két okra vezethető vissza: a hatalom baloldal-ellenességére és a futballszférában nagy súlyt képviselő zsidóság, illetve keresztény-nemzeti jobboldal szerepére.

1919 után a zsidó hátterű (vagy annak tekintett) klubok és a labdarúgó szövetség vezetése a keresztény-nemzeti tábor állandó céltáblája lett. A politikai polarizációnak ebben a formájában egyik oldalon azok az egyesületek álltak, akiknek vezetői, intézői, mecénásai zsidó származásúak voltak (ráadásul titokban fizették vagy állásba helyezték labdarúgóikat – hiszen a radikálisok a profi futballt afféle „zsidó üzletnek” tartották). A labdarúgó szövetségben ők birtokolták az irányító pozíciók többségét, s ezt a hatalmi viszonyt akarták megváltoztatni azok a klubok, akiknek keresztény (pontosabban keresztény-nemzeti érzelmű) vezetői voltak és elítélték az államot vezető jelenségeket. Ez a „jobboldal” sem volt azonban egységes, hiszen abba éppúgy beletartoztak az újonnan alakult MOVE egyesületek, mint a régi, amatőr, keresztény klubok (például a Magyar Atlétikai Club vagy az Óbudai Torna Egylet), amelyek vezetői aligha tudtak azonosulni a radikálisok kispolgári-populista antiszemizmussal.

A *regionális polarizáció* formáit két csoportba sorolhatjuk, ezek jelenthetnek *főváros–vidék* ellentétet, vagy *régiók/városok* közötti összecsapásokat. Magyarországon a regionális polarizáció főként a vidékiek szempontjából volt releváns törésvonal, s mindenekeztül *vidékiséget* jelentett (a szomszédos megyeszékhelyek közötti riva-

lizálásnak is gyakran volt ilyen vetülete). Ezzel nem állítom azt, hogy a fővárosi drukkerek, csapatok, sportvezetők, soha sem tekintettek vetélytársként a vidékre, számukra azonban elsősorban a fővárosi klubok voltak az „igazi” ellenfelek. A regionális polarizáció „megkettőződése” – a mai napig – bonyolult struktúrárt hoz létre a futballmezőben. Hiszen itt nem pusztán alá- és fölérendeltségről van szó, hanem egy sokszereplős struktúráról, ahol a résztvevők pozíciói csupán egymáshoz viszonyítva értelmezhetők, s e viszonyrendszerek a kívülállók – vagyis a régió kívüli élők – számára sokszor nem is érthetőek.

A futballban megjelenő, városok közötti szimbolikus versenyfutás már az első világháború előtt a vidéki futball fejlődésének motorja volt. Igazán mély ellentétek viszont csak a húszas években alakultak ki, a debreceni és nyíregyházi, békéscsabai és szegedi, győri és szombathelyi klubok rivalizálásának kezdete is erre az időszakra tehető. A küzdelem tétje e versenyfutásokban, hogy melyik város a régió vezető ereje, nem csupán a pályán, hiszen a regionális labdarúgó szövetségek irányító pozícióért is súlyos konfrontációkkal terhelt rivalizálás kezdődött a vidéki városok között.

A gazdasági-ideológiai polarizáció, vagyis profik és amatőrök szembenállása abban különbözik a többi dichotómiától, hogy ebben az esetben nem más szférák csoportjai vívják szimbolikus küzdelmeiket, hanem e konfliktus a mező harcainak terméke. A gazdasági-ideológiai polarizáció tehát a futballmező egyetlen autentikus, mezőspecifikus szembenállása.

Ez a polarizáció egyszerre gazdasági és ideológiai: előbbi kézenfekvő, a szembenállás alapja, hogy egyesek pénzért, mások pedig kedvtelésből sportolnak. A futball azonban – más sportágakhoz hasonlóan – az amatőrség jegyében szerveződött, a profizmus legalizálásáig a labdarúgókat titokban fizették. Ezt az átmeneti időszakot – amikor a játékosok hivatalosan amatőrök, ám juttatásokban részesülnek – nevezzük álamatőrizmusrak (az álamatőrséget felváltó profizmust Angliában 1886-ban, Skóciában 1893-ban, majd hosszú szünet után Ausztriában 1924 nyarán, Csehszlovákiában 1925 januárjában, Magyarországon 1926 nyarán legalizálták).¹⁷

Az álamatőrség kísérőjelenségei – a bundázás, az ellenőrizhetetlen pénzmozgások, a játékosok jogainak és kötelességeinek szabályozatlansága – az egyik legfontosabb amatőr eszme, a *fair play* csorbulását is jelentette. Nem meglepő tehát, hogy amatőrök és álamatőrök (profik) között nem az volt a legfontosabb megkülönböztető jegy, hogy az egyik ingyen, a másik pedig pénzért sportolt, a két pozíció mögött a sportolás mibenlétének eltérő ideológiája húzódott meg. Az amatőr azért sportolt ingyen, mert célja *önmaga* szórakoztatása, testének edzése volt, az álamatőr azonban *másokat* szórakoztatott, vagyis az egyik *játszott*, a másik *munkáját* végezte (e felosztás ekvivalens a magaskultúra-tömegkultúra oppozícióival). Az amatőr egy ideológiát vallott magáénak (pontosabban egy ideológia lényegéhez tartozik az amatőrség), ami olyan jelszavakban öltött testet, mint az „Ép testben ép lélek”, vagy a második világháború idején „A sport mindig honvédelem!”, esetleg az 1950-es évek „Munkára, Harcra Kész” (MHK) sportmozgalma. E jelszavak logikájából az is következik, hogy ha a sportolás célja – mintegy túlmutatva a futballmezőn – valamilyen „felsőbb ideológiában” gyökerezik (a honvédelemben vagy a kultúrában), akkor a sportoló tevékenységéért nem kaphat juttatást.

¹⁷ A profi futball születéséről lásd SZEGEDI, 2003.

A futballmező dinamikája

A futballmező történeti elemzésének fontos kérdése, hogy miképp változtak az erőter hatalmi viszonyai, ami szorosan összefügg az egyes polarizációs dimenziók súlyának változásával. A bourdieu-i logika szerint a mezők önálló dinamikájukat a mezőn belüli ágensek (szakértők) pozícióharcainak, illetve a mezőn belüli szakértők és a kívülálló laikusok viszonyrendszerének köszönhetik. Mit jelent ez a futballmező esetében? A mezőn belüli ágensek harca a klubok egymással vívott küzdelmeit jelenti. Az alul lévők igyekeznek megváltoztatni az erőviszonyokat, ők az „eretnekek”, akik (az uralkodók szemszögéből nézve) fel akarják forgatni a *status quo*-t. Ennek érdekében igyekeznek újradefiniálni a szimbolikus harc tétjeit. Így például az 1920-as évek első felében a budapesti klubok között az jelentette a legfőbb törésvonalat, hogy valaki a profizmus vagy az amatőrizmus híve volt. Ez strukturálta a (budapesti) futballmezőt, és ebből a küzdelemből a profik kerültek ki győztesen. A profi-amatőr opposíció továbbélt, miként több, régi polarizáció is, mint például az MTK és az FTC eredetileg felekezeti szembenállása. Ám a profi bajnokságban már vidékiek is indultak, akik – amikor állandóan arra panaszkodtak, hogy a pestiek elnyomják őket – átdefiniálták a tétet, az ő szemükben a futballmező nem profik és amatőrök, nem magyar keresztények és zsidók, hanem *fővárosiak* és *vidékiek* párharcáról szólt. S ha a vidéki klubszövetségeknek kellően nagy volt a súlya, akkor erre a fővárosi kluboknak is valahogy reflektálniuk kellett. Nem véletlen, hogy a fővárosi sajtóban az 1920-as évek közepéig szinte szó sem esett vidéki klubokról, a profizmus bevezetése után azonban a szövetség és a budapesti klubok vezetői egyre többet reagáltak a vidékiek vádjaira. Fővárosi szemszögéből ugyan a Budapest-vidék polarizáció nem vált fontos strukturáló elvvé, ám kétségtelen, hogy a regionális hatalomért folytatott küzdelem a mező egyik fontos tétjévé vált.

A mező dinamikája azonban nem csak attól függ, hogy az „eretnekek” hogyan akarják megváltoztatni a tétet, és az uralkodók (ortodoxok) hogyan védik meg pozíciójukat. A küzdelem kimenetele annak is függvénye, hogy a klubvezetők milyen pozíciókat töltenek be a hatalmi mező struktúrájában.¹⁸ Tehát a sportegyesületek, illetve koalícióik sikere nagyrészt attól is függött, hogy vezetőik mekkora gazdasági, politikai (és részben kulturális) tőkével rendelkeztek. Amikor egy klubot a helyi közigazgatási elit tagjai működtettek, ám a politikai erőter hatalmi viszonyainak változásával befolyásuk meggyengült, akkor jó esély volt arra, hogy a futballmező erőviszonyai is megváltoznak. Lehet, hogy egy kereskedők vezette csapat évekig jól szerepelt a bajnokságban, ám a gazdasági válság tönkretette a klub pozíciót a futballmezőben – azáltal, hogy a sportvezetők gazdaságban elért pozícióit gyengítette meg. Az sem mellékes, hogy a hatalmi mezőben milyen az egyes tőkefajták csereértéke, vagyis hiába tett szert valaki jó gazdasági pozíciókra, ha csekély volt a politikai tőkéje, s annak súlya megnőtt a hatalmi mezőben. Vegyünk például egy olyan sportklubot, amelynek élén zsidó kereskedők állnak. Tegyük fel, hogy az 1930-as évek második felében e kereskedők nagy vagyon felett diszponálnak, amiből jól tudják finanszírozni klubjukat is. Ám a politikai erőter rövidesen rátelepszik a gazdaságra és a sportra, s a zsidótörvények miatt a klubot

¹⁸ A hatalmi mező a különböző tőkefajták közötti erőviszonyok tere. BOURDIEU, 2002c. 47.

el kell hagyniuk a zsidó vezetőknek (vagyis az egyesület nem azért megy tönkre, mert vezetői elszegényednek, hanem mert nem rendelkeznek elég tőkével egy kiemelten fontossá váló mezőben).

A futballmező dinamikája függ továbbá az egyes polarizációs dimenziók egymáshoz való viszonyától. Az egyes dimenziók ugyanis sokszor egymásra épülő, egymásba fonódó ellentétek mentén kialakuló szembenállásokat jelentettek. A profi–amatőr dichotómia mögött például kimutatható politikai polarizáció is: az amatőröket egyrészt a keresztény-nemzeti oldal, másrészt (más okból) a szociáldemokrácia favorizálta, a profik inkább a mérsékeltekhez köthetők. A vidék–főváros ellentét a vidékiek – főként a vidéki radikális jobboldaliak – szemében nem pusztán regionális ellentét volt, hanem politikai is: az ő értelmezésükben a hazaszerező (keresztény, konzervatív) magyar vidék állt szemben a nemzetietlen (zsidó, és vörös vagy liberális) fővárossal. A dimenziók állandó összecsúszásának következménye volt az is, hogy egy-egy szembenálló klub pozíciói és oppozíciói mást és mást jelenthettek különböző időpontokban. Nézzük például az MTK–Ferencváros oppozícióit! Ez az ellentét, jelentéstartalmait tekintve 1900-ban zsidó–német *etnikai* szembenállás volt, 1910-ben zsidó–keresztény *felekezeti* polarizáció, 1917-ben profi–amatőr *gazdasági-ideológiai* ellentét, 1921-ben liberális–keresztény-nemzeti *politikai* dichotómia, 1940-ben zsidó–magyar *politikai (fajelméleti)* polarizáció. A két klub közben nem alakult át lényegesen, az MTK-t mintegy negyven éven vezette ugyanaz az elnök, Brüll Alfréd. Az egyesületek pozícióinak változásai tehát összefüggtek a mező folyamatos átstrukturálódásával, ami viszont részben egy másik folyamat, vagyis a futballmezőn kívüli erők változásainak következménye volt.

A debreceni futballmező

A következőkben az 1945 előtti debreceni labdarúgás példáján keresztül szemléltetem a futballmező modelljét. Noha Debrecen kiválasztása tagadhatatlanul érzelmi indíttatású, mégis szerencsés választás, hiszen a városban társadalmi jellemzői szerint markánsan tagolt és sokszínű volt a futballélet, a Magyarországon ismert egyesülettípusok mindegyike működött a településen, és gyakran igen durván konfrontálódtak a klubok vezetői, drukkerai. Ehhez hasonló – a kutató számára remek terepet jelentő – szegmentált futballélet a második világháború előtti Magyarországon (Budapesten kívül) csak Miskolcon, Szegeden és Szombathelyen volt.

Budapesthez képest öt éves késéssel érkezett meg a sportág Debrecenbe. 1902-ben rendezték a városban az első nyilvános futballmérkőzést, ettől kezdve két sportegyesület tagjai is űzték a sportágot. Az 1867-ben alakult Debreceni Torna Egylet a modernizáció és a polgárosodás iránt elkötelezett, református és zsidó közigazgatási és gazdasági elit tagjait tömörítette: a DTE alapítói között éppúgy találkozhatunk a református püspök, mint a zsidó hitközség vezetője, vagy a polgármester nevével. A DTE elit jellegét pedig plasztikusan mutatja, hogy alapítói negyede tartozott a város legtöbb adót fizető polgárai közé, tagjai között több parlamenti képviselő is volt. Az Egyetértés FC (1912-től Debreceni Vasutas Sport Club) viszont gyári egyesület volt, a MÁV javítóműhelyének dolgozói hozták létre. A DVSC a DTE egyfajta ellenpólusát jelentette: a vasutas egyesület bázisát beván-

dorolt, sokszor idegen nemzetiségű, külvárosban élő munkások és tisztviselők alkották, akik között nagyon magas volt a katolikusok aránya. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a DVSC nem volt baloldali klub, hiszen a szolgálati rendtartás értelmében csak olyan egyesületek működtek a vasútnál, melyet a MÁV vezetése is engedélyezett. Ennek szellemében a DVSC irányítói között mindig megtalálhattuk a vasúti műhely vezetőjét is.

A debreceni labdarúgás a század első évtizedében csupán a két klub barátságos hétvégi találkozásait jelentette. Egyikük sem szerepelt bajnokságban, így nem nyílt lehetőség az általuk képviselt jelentéstartalmak ütköztetésére sem, ezért különösebb érdeklődés sem mutatkozott mérkőzéseik iránt. 1910-ben viszont a DTE indult a regionális bajnokságban. A rendszeresen rendezett, tétért játszott mérkőzéseknek köszönhetően a futball egyre népszerűbb lett Debrecenben. 1910-ben megalakult a kereskedők sportklubja (DKASE), és a sportegyesület társadalmi bázisa sok tekintetben rokon vonásokat mutatott a DTE-vel (a kereskedők klubja a DTE-hez képest inkább kisegyszisztenciákat tömörített, viszont vezetőségében – a DTE-hez hasonlóan – nagyon sok zsidó polgár nevével találkozunk).

A helyi labdarúgóéletet nem jellemezték heves küzdelmek, viszont ekkoriban alakult ki az első regionális polarizáció, a nagyvárosi és debreceni klubok rivalizáltak a régió futballjában betöltött vezető helyért. Nagyvárossal összehasonlítva a debreceni klubok alárendelt szerepet játszottak: nem csak játéktudásban maradtak el bihari vetélytársuktól, de a labdarúgó szövetség 1912-ben felállított keleti kerületének székhelye is Nagyváradra került. A két város rivalizálásának köszönhetően a régió labdarúgása gyorsan fejlődött. Debrecen és Nagyvárad válogatott csapatai többször összemérték erejüket, ezekre a mérkőzésekre több ezer néző váltott jegyet. Összességében elmondható, hogy az első világháború előtt a debreceni futballmezőben csak a regionális polarizáció volt jelentős, amiben a debreceniek alárendelt pozíciót foglaltak el.¹⁹

Az 1919 és 1926 közötti éveket heves rivalizálás és állandó botrányok jellemezték. Új egyesületek alakultak: a város második vasutas sportegyesülete, a DMTK öt évig szerepelt a regionális bajnokság első osztályában, és 1919-ben megalakult az egyetem sport klubja, a DEAC is. Az egyetemi egyesület társadalmi beágyazottsága ugyan hasonlított a DTE-hez (mindkét klub az elithez kötődött), ám a DEAC – köszönhetően a zsidóságot a felsőoktatásból kiszorítani igyekvő *numerus clausus* törvénynek – az ekkor születő számtalan szélsőjobboldali egyesület egyike lett.²⁰ Ráadásul igen erős volt a katolikusok befolyása, ami főként annak köszönhető, hogy az egyetem nem egyházi – mint az eredetileg egyes tervekben szerepelt –, hanem állami fenntartású intézményként alakult meg. Ráadásul az egyetem tanári karában – ezáltal a DEAC vezetőségében is – magas volt a katolikusok aránya. Sőt, az egyesület alapító tagja volt a római katolikus egyház legmagasabb rangú debreceni vezetője is (mindazonáltal ez nem jelenti, hogy társadalmi jelentéstartalmait tekintve a DEAC-ot katolikus klubnak nevezhetnénk, hiszen sem önmaguk, sem riváisaik nem tartották katolikus egyesületnek az egyetemistákat).

¹⁹ Az első világháború előtti debreceni labdarúgásról részletesen lásd SZEGEDI, 2006a.

²⁰ A DEAC beágyazottságáról: SZEGEDI, 2000. 88–98.

De a többi klub arculata is megváltozott az 1920-as évek elején. Mivel a Tanácsköztársaságban aktív szerepet játszottak a MÁV javítóműhelyének munkásai, a gyár vezetői a sport finanszírozása révén is igyekeztek alkalmazottaikat a keresztény-nemzeti táborba terelni. A műhelytelepen rendszeresen tartottak összejöveteleket radikális jobboldali szervezetek, a DVSC vezetői pedig jobboldali és katolikus szervezetekben tűntek fel.²¹ Jellemző, hogy a klub 1922-es pályaavatóján egy katolikus pap is beszédet mondott, a klub elnöke pedig hosszú éveken keresztül Kabay György műhelyfőnök volt, aki nemcsak a pályaépítést irányította, de ő szervezte meg azt is, hogy a gyár területén rendszeresen katolikus istentiszteletet tartsanak. A DTE-ben viszont megnőtt a zsidóság súlya, számukra a klub nem csupán a modernizáció, de az asszimiláció melletti elkötelezettséget is szimbolizálta (az egyesület vezetésébe ekkoriban került be a klubot később hosszú ideig vezető Steinfeld István, zsidó származású – de református felekezetű – földbirtokos, Debrecen legnagyobb adófizetője). Szintén megnőtt a zsidóság súlya a DKASE-ben is, sőt, a kereskedők klubjában több cionista vezető nevével is találkozhatunk. Míg azonban a DTE egyre inkább elpártolt a professzionalizálódó futballtól (és az atlétikát, tornát, birkózást preferálta), addig a DKASE az 1920-as évek első felében a DVSC mögött a régió legerősebb futballcsapatát tudta kiállítani.

Az 1920-as évek elején a politikai változásokkal párhuzamosan – az antiszemitizmusnak is köszönhetően – összefonódott a felekezeti-etnikai és a politikai polarizáció. Ennek hátterében a debreceni katolikusok emancipációja állt: a kiegyezés után a város (a városi elit) asszimilálta a zsidókat, ám a katolikusokat változatlanul idegeneknek tartották. Mivel a korábbi városvezetők egy része együttműködött a kommunista, majd a román hatalommal, a sokáig másodrendűnek tartott katolikus polgárok számára jó alkalom nyílt szembefordulni a korábbi „liberális-református” városvezetéssel. Ezek a felekezeti-politikai küzdelmek a futballmezőben is megjelentek: a törésvonal egyik oldalán a liberális-református-zsidó kötődésű DTE és DKASE, a másik oldalon pedig a jobboldali-katolikus hátterű DEAC és DVSC állt. A helyi politikai hatalommal való kapcsolatát tekintve a DTE volt ugyan a legkedvezőbb helyzetben, de a regionális bajnokságokat sorra nyerte a DVSC, és az MLSZ keleti kerületében is kedvezőbb helyzetben voltak a jobboldali egyesületek. A szembenálló klubok a futballpályán is többször igen durván konfrontálódtak, elsősorban a DEAC radikális politikai nézeteket valló egyetemista szurkolói okoztak botrányokat.²²

Ekkor jelent meg Kelet-Magyarországon a gazdasági-ideológiai polarizáció. Ugyan profik (álatörők) és amatőrök között nem került sor olyan súlyos összecsapásokra, mint Budapesten, de tudjuk, hogy a DEAC-ot kivéve a város minden egyesülete vétett az amatorség szabályai ellen. A debreceni álatörőség legsúlyosabb problémája azonban nem a klubok konfrontációja, hanem a külföldi „szipkázás” volt. Ugyanis a magyar labdarúgók iránt nem csak az európai nagyvárosok klubjai felől mutatkozott kereslet, hanem felvidéki és az erdélyi csapatok részéről is (utóbbiaknak a gyakorlatilag határvárossá lett Debrecen volt egyik fő célpontjuk).

²¹ A DVSC-ről részletesen: SZEGEDI, 2000. 80–88.

²² A legsúlyosabb incidens 1922 tavaszán egy DEAC–DTE találkozót követett: az egyetemista szurkolók egy nagyobb csoportja – miután a mérkőzésen folyamatosan becsmérelte, zsidózta az ellenfél játékosait és a mérkőzést vezető bírót – a lefújás után a pályára rontott, és megverte a DTE három játékosát. A botrányról részletesen: SZEGEDI, 2002. 159–161.

A háború után megváltozott a regionális polarizáció tartalma, nem csak erőviszonyait, de a résztvevők körét tekintve is. A Romániához csatolt Nagyvárad helyét Nyíregyháza vette át, viszont Debrecen uralkodó pozícióba került, hiszen a kerület székhelyét ide helyezték át. A nyíregyházi csapatok évről-évre jobban szerepeltek a bajnokságban, és rövidesen több beleszólást követeltek a kerület ügyeibe. 1924-től elmérgesedett a két város sportvezetői között a viszony. A nyíregyházi jelölteket nem választották be a kerületi vezetésbe, és számos fegyelmi ügyben érthetetlenül súlyos büntetést róttak ki a nyírsegiekre. 1925 végén a kerületi szövetség úgy döntött, hogy 1926 ősztől külön debreceni és szabolcsi bajnokságot rendeznek, de a profi bajnokság bevezetése miatt a határozatot nem hajtották végre.²³

A hivatásos labdarúgás legalizálását követően, 1926-tól csak profi csapatok indulhattak az országos bajnokságban, de ekkor már vidéki klubok is nevezhettek. A debreceni amatőr egyesületek legambiciózusabb vezetői Bocskai FC néven szerveztek profi csapatot, amely az 1945 előtti időszak legsikeresebb vidéki egyesülete volt. A Bocskai ugyan jórészt a DVSC és (kisebb részben) a DKASE játékosából verbuválódott, de a közös összefogás eredményeként jóval szélesebb volt társadalmi beágyazottsága, mint bármelyik amatőr egyesületnek.

A széles támogatásnak is köszönhető, hogy a klub 1927-es feljutása után megszűnéséig, 1940 nyaráig megszakítás nélkül az élvonalban szerepelt. A Bocskai megalakulásával viszont jelentéktelenné váltak az amatőr egyesületek. Az agilisebb sportvezetők átpártoltak a profi Bocskaihoz, de a gazdasági válság is érzékenyen érintette az amatőröket. A professzionalizálódás újabb stádiuma tehát nem csupán a hivatásos rendszer legalizálását, hanem az amatőrség tartalmának megváltozását is jelentette. Az amatőr labdarúgók ismét „műkedvelők” lettek, mérkőzéseikről eltűntek a nézők, és a klubok közötti rivalizálás is minimálisra csökkent. A szélesebb közönséget is érdeklő futballt a Bocskai produkálta, és a debreceni amatőrök nehezen alkalmazkodtak a megváltozott viszonyokhoz. 1926-ra tehát kialakult a futballnak az a rendszere, amely ma is jellemzi a sportágat: egy szűk elit (akik az igazolt labdarúgók töredékét teszik ki), hivatásszerűen sportol, a szélesebb közönség rájuk kíváncsi, viszont a futballisták döntő többsége épp olyan műkedvelő testedző lesz, mint bármilyen más sportoló. A debreceni amatőr egyesületek társadalmi beágyazottsága ugyan nem változott lényegesen, de meg kellett küzdeniük híveik közönyével – jellemző, hogy a DTE futballszakosztálya 1934-ben fel is oszlott.

A profizmus bevezetése megváltoztatta a klubok struktúráját és küzdelmeik tétjeit a futballmezőben. A debreceni amatőr klubok között megszűnt a rivalizálás, nem voltak sem felekezeti, sem politikai jellegű konfliktusaik. A Bocskai megalakulása viszont – természetesen – felerősítette a profi-amatőr ellentétet. Az amatőr klubok azért nehezteltek a profikra, mert elvitték játékosaikat és nézőiket, de tagságuk és vezetőik nagy részét is, így szinte minden bevételi forrásuktól elestek. Am azzal, hogy a Bocskait a régi amatőr vezetők hozták létre, ez a szembenállás nem volt olyan markáns, mint az 1920-as évek elején a politikai megosztottság.

Azáltal, hogy a Bocskai az országos bajnokságban vett részt, átalakultak a regionális rivalizálás keretei. Az amatőr bajnokságban a nyíregyházi klubok az élre törektek, az elszegényedett debreceni egyesületeknek nem volt esélyük, hogy beleszólja-

²³ A debreceni és nyíregyházi futballcsapatok versengéséről részletesen lásd SZEGEDI, 2001., 2006b.

nak a bajnoki címek sorsába. Viszont a kerület vezetése változatlanul Debrecenben volt, ezért a két város amatőr klubjai között előfordultak konfliktusok. Az országos bajnokságban azonban a Bocskai fő riválisai a fővárosi klubok lettek, és a profi labdarúgó szövetséget Budapestről irányították. A debreceni – de gyakorlatilag minden vidéki – profi klub arra panaszkodott, hogy a fővárosiak el akarják nyomni a vidékieket: e korszak terméke tehát a vidéki futballban máig tapintható Budapest-ellenesség (az elnyomottság érzetéből táplálkozó, múltban gyökerező, hangzatos jelszavakban testet öltő főváros-ellenesség mellett gyakran konkrét – és megalapozott – vádakkal is illették a budapesti klubokat, illetve a labdarúgás vezetőit).

Nem meglepő, hogy a fővárosi profi klubok vidéki mérkőzéseit rendszeresen zavarták meg szurkolói rendbontások. Debrecenben az 1920-as évek végére sikerült rendet tenni, ezután gyakorlatilag nem fordult elő, hogy a nézők megzavarták volna a mérkőzések rendjét. Viszont az erőszak nem tűnt el, csak kiszorult az utcára: az 1930-as évektől a rendezők és a rendőrség legfőbb feladata az volt, hogy megvédje a vendégcsapat játékosait és a bírókat a nézők bosszújától.

Az 1930-as évek derekától az állam egyre fontosabb szereplőjévé vált a futballmezőnek: egyrészt az állami vállalatok sportegyesületei az 1935-ben létrehozott, profi és amatőr egyesületek versenyzésének keretét adó Nemzeti Bajnokság legfőbb szereplői voltak, másrészt 1939-ben a belügyminiszter hatósági biztost nevezett ki az MLSZ élére, akinek a sportág árszabása volt az egyik legfontosabb feladata.

Ezek a változások a debreceni futballmezőt sem hagyták érintetlenül. Az 1935-től folyamatosan anyagi nehézségekkel küszködő Bocskai élére 1939-ben „színtiszta” keresztény vezetőséget választottak, de a válságot ők sem tudták kezelni, a klubot 1940-ben feloszlatták. A DTE már 1934-ben megszüntette futballcsapatát, de a sportegyesületet az 1940-es évek elején árszabották. A DKASE végleg ellehetetlenült, ám a korábban markáns zsidó támogatottságú egyesületet 1940-ben hivatalosan is feloszlatta a hatalom.

A DVSC azonban, mint egy állami vállalat sportegyesülete, megfelelt a radikálizáló hatalom ideáljainak. A klub egyre jobban szerepelt a kerületi bajnokságban, 1943-ban feljutott a Nemzeti Bajnokság első osztályába. Közben a vasutas klub egyre nyitottabb lett a városi társadalom más csoportjai felé, így 1942-től a DVSC már nem volt a szó szoros értelmében gyári egyesület. Ekkor döntöttek arról, hogy a klubnak lehetnek nem vasutas tagjai is, ezzel a DVSC kitört a több évtizedes zárkózottságából. Ez a lépés azt is jelentette, hogy ezentúl már nem kellett vasúti alkalmazottnak lenni, hogy valaki a DVSC futballistája legyen, az 1943/44-es bajnokságban a klub labdarúgóinak közel kétharmada az ország különböző városainak klubjaiból érkezett.

A Horthy-kor utolsó évtizedében elvéve fordult csak elő, hogy debreceni klubok konfrontálódtak volna akár egymással, akár más városok klubjaival. Ez következik abból, hogy az 1920-as évekhez képest lényegesen kevesebb csapat szerepelt Debrecenben, de abból is, hogy a Nemzeti Bajnokság bevezetésével eltűntek a régi, „igazi” riválisok (az 1935-ben bevezetett bajnokságban már profik és amatőrök is szerepelhettek).

A politikai (és a sportág árszabása miatt ehhez szorosan kapcsolódó felekezeti-etnikai) polarizáció az 1945-öt megelőző évtizedben nem a klubok közötti pozícióharcokat jelentette, hanem az egyesületek tisztikarainak átalakításával a klubok által inkorporált társadalmi jelentéstartalmak megváltozását. A Nemzeti Bajnokság

bevezetésével pedig eltűnt a profik és amatőrök közötti választóvonal, s az amatőrök egyre jobb pozíciókra tettek szert az MLSZ vezetésében. De megváltozott a vidék és a főváros viszonya is, hiszen a szövetség élére 1939-ben kinevezett radikális jobboldali vezetés a vidék pártfogójának is bizonyult. Az élvonalban egyre több vidéki csapat szerepelt, így a szövetség vezetésében is nagyobb szerepet kaptak. A vidék előretörését mutatja, hogy az utolsó, 1945 előtti bajnokság élén a Nagyváradi AC révén először lett vidéki bajnoka a magyar labdarúgásnak.

Felhasznált irodalom és rövidítések

BOURDIEU

- 1978 BOURDIEU, Pierre: A vallási mező kialakulása és struktúrája. In: BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*. Fordította: Ádám Péter. Budapest, Gondolat, 1978. 165–235. (*Társadalomtudományi Könyvtár*)
- 2002a BOURDIEU, Pierre: Javaslat a sportszociológia programjára. Ford.: Czoch Gábor – Granasztói Péter. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 5–14.
- 2002b BOURDIEU, Pierre: Társadalmi tér és szimbolikus tér. In: BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Ford.: Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002. 11–24. (*TÁRStudomány*)
- 2002c BOURDIEU, Pierre: Társadalmi tér és hatalmi mező. In: BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Ford.: Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002. 44–47. (*TÁRStudomány*)
- 2002d BOURDIEU, Pierre: A kulturális alkotások tudományos vizsgálata érdekében. In: BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Ford.: Berkovits Balázs. Budapest, Napvilág, 2002. 49–67. (*TÁRStudomány*)

HADAS

- 2002 HADAS Miklós: A gymnastica, avagy „a fiatalsági öröm köntösébe burkolt munka”. Adalékok a modern férfiaság kialakulásának vizsgálatához. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 15–33.
- 2003 HADAS Miklós: *A modern férfi születése*. Budapest, Helikon, 2003

HADAS-KARÁDY

- 1995 HADAS Miklós – KARÁDY Viktor: Futball és társadalmi identitás. *Replika*, 6. (1995) 17–18. sz. 89–120.

MIKE

- 1943 MIKE Gyula: Magyarország sportegyesületei 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 21. (1943) 4. 182–208.

SZEGEDI

- 2000 SZEGEDI Péter: Jobbra át! Adalékok a keresztény-nemzeti sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall*, 1. (2000) 1. sz. 74–100.
- 2001 SZEGEDI Péter: „Futball-vidékiség” a két háború között. A keleti régió. *Századok*, 135. (2001) 5. sz. 1149–1182.
- 2002 SZEGEDI Péter: „Ha a bajonett most nálam volna, keresztülszúrnám!” Futballerőszak a két háború közötti Kelet-Magyarországon. *Korall*, 3. (2002) 7–8. sz. 155–186.
- 2003 SZEGEDI Péter: Az első cipőzsinórnál kezdődött... A hivatásos futball kialakulása Magyarországon. *Korall*, 4. (2003) 13. sz. 165–185.
- 2006a SZEGEDI Péter: A debreceni futballtársadalom születése. *Debreceni Szemle*, 14. (2006) 1. sz. 73–92.
- 2006b SZEGEDI Péter: „A gyűlölet tengere”. A Debrecen–Nyíregyháza futballrivalizálás születése. *Századvég*, 11. (2006) 42. sz. 105–130.